

# Om likekjønnet samliv og John Boswells siste bok

Jostein Børtnes

Harvardprofessoren John Boswells bok om likekjønnede parforhold i det førmoderne Europa skapte røre med en gang den kom.<sup>1</sup> Først i Statene, deretter i England. Og oppstyret fortsetter, nå også på Internett<sup>2</sup>, men uten forfatteren: John Boswell døde av AIDS i 1994. Han fikk bare såvidt se sin siste bok.

Historikeren Boswells forskning på homoseksualitet i kristen middelalder hadde vakt oppsikt allerede med hans første store arbeid innen feltet.<sup>3</sup> Her hevdet han at kristendommen, slik den til å begynne med hadde utviklet seg innenfor det romerske bysamfunn, ikke hadde vist noen spesiell motvilje mot homoseksualitet i og for seg, men at de kristne i likhet med omgivelsene oppfattet homoseksuell interesse og praksis som en selvfølgelig del av kjønnslivets mangfoldighet. Først med Romerrikets oppløsning i tiden fra det tredje til det sjette århundre skjedde det en holdningsendring. Endringen er vanskelig å forklare. Boswell setter den forsøksvis i forbindelse med nedbrytningen av urbane subkulturer, økt offentlig kontroll av den enkeltes moralske vandel, og et generelt krav om seksuell avholdenhet. Som en følge av dette finnes det få eller ingen manifestasjoner av homofile subkulturer i tidlig middelalder, selv om det finnes mange individuelle uttrykk for homofil kjærlighet, særlig blant kirkens klerus. Moralteologisk ble frem mot slutten av det tolvte århundre homoseksualitet i verste fall satt på linje med heteroseksuell utukt, men langt oftere forbigått i taushet. Først henimot det ellefte århundre, antageligvis i sammenheng med gjenoppblomstringen av bysamfunnene, begynner en innflytelsesrik og ganske tallrik homofil minoritet å gjøre seg gjeldende, også i litteraturen. Homoseksuell lidenskap blir gjenstand for offentlig debatt og lovprises både i åndelig og fysisk sammenheng, uten at det vekker merkbar motstand. Men utover i det tolvte århundre skjer det en merkbar endring. En klart fiendtlig holdning til homoseksualitet og homoseksuelle gjør seg etter hvert gjeldende, i populærlitteraturen såvel som i teologisk og juridisk litteratur, uten at Boswell kan gi noen entydig forklaring på dette. Det kan imidlertid ha sammenheng med en voksende intoleranse og generell forfølgelse av minoriteter og

annerledestenkende i en tid da jøder og kjettere ble ofre for omfattende utrenskningsprosesser og inkvisisjonen vokste frem som institusjon. Ifølge Boswell er dette tiden da grunnen ble lagt for senere tiders hat og forfølgelse av homoseksuelle.<sup>4</sup>

I sin siste bok går Boswell tilbake til kirkens syn på likekjønnet kjærlighet i middelalderen. Men denne gang med utgangspunkt i en helt konkret tekst, en kirkelig ritus for inngåelse av brorskap. På gresk heter denne seremonien *Akolouthia eis adelphopoiêsin* (gresk *Akolouthia* tilsvarer latin *officium*, mens *adelphopoiêsis* kommer av *adelphos* "bror" og *poiêsis* av verbet *poiêô*, som betyr "gjøre" etc., også i betydningen "gjøre til hustru", "gjøre til sønn", eller som her, "gjøre til bror").

Teksten finnes trykt i en gresk ritualbok, et såkalt *Euchologion*, utgitt i Paris i 1647. Det var en dominikaner ved navn Jacob Goar (1601-1653) som hadde gjort manuskriptet klar til utgivelse, og boken omtales derfor ofte som Goars *Euchologion*.<sup>5</sup>

Selv om seremonien etter hvert ble forbudt innenfor den gresk-ortodokse verden, holdt den seg noen steder til langt inn på 1800-tallet, og i forskningen har man vel aldri helt sluttet å interessere seg for den, i hvert fall ikke i Østeuropa.<sup>6</sup> Det virker derfor unødig mystifiserende når Boswell i sitt forord forklarer at han selv ble gjort oppmerksom på teksten av "en korrespondent som foretrekker å være anonym".<sup>7</sup>

Det nye i Boswells bok er nemlig ikke brorskapsriten som sådan. Det nye består i at Boswell i motsetning til tidligere forskere ikke ser på ritene som en form for fostbrorskap, men forsøker å vise at vi har å gjøre med "en likekjønnet ekvivalent til heteroseksuelt ekteskap", samtidig som han hevder at andre forskere har forsøkt å unngå en slik "foruroligende virkelighet" ved å definere denne form for likekjønnede partnerskap som det man på engelsk i antropologien kaller "artificial" eller "fictive kinship", men som vi her vil omtale som "rituelt slektskap".<sup>8</sup>

Hva er det så ved Boswells sine bok som vekker så sterke reaksjoner? En overflattisk lesning kan gi inntrykk av at anmeldernes negative reaksjoner skyldes feil og misforståelser som Boswell har begått i sin tolkning av kildematerialet. Ved nærmere lesning oppdager vi imidlertid at påvisningen av feil og unøyaktigheter i svært mange tilfelle inngår i en retorikk som har til hensikt å diskreditere selve kvintessensen ved Boswells argumentasjon, hans hovedtese om at varige parforhold mellom homofile menn har en lang og uavbrutt tradisjon i det førmoderne Europa, hvor slike parforhold i mange århundrer sogar hadde kirkens velsignelse i form av en egen vielsesseremoni. Denne tesen har vakt motvilje og motstand, ikke bare blant notorisk homofobe forskere, men også i de homofiles egne rekker.

Det kan være flere og ulike årsaker til dette. Men ser vi på den pågående homofilidebatten, ser vi at de to hovedpunktene i Boswells tese i virkeligheten representerer to av de mest omstridte temaene i denne debatten, spørsmålet om hvorvidt varige homofile partnerskap har en tradisjon i det førmoderne Europa eller om det er en moderne konstruksjon, og spørsmålet om kirkens holdning til homofili.

Det første angår problemet om homoseksuelles identitet. Boswell hører til de forskere som mener det alltid har funnes mennesker hvis seksuelle natur domineres av en tiltrekning til personer av samme kjønn. Den motsatte retningen, de såkalte "konstruksjonistene", hevder på sin side at "homoseksualitet" er en sosial konstruksjon fra 1800-tallet. I fortsettelse av Michel Foucaults arbeider insisterer de på at seksuelle kategorier ikke er konstante, men underlagt historiske endringsprosesser.

Boswells oppfatning var at det ikke kunne dreie seg om noen absolutt motsetning. Homoseksualitet er noe vi finner til alle tider, men ikke i form av en uforanderlig seksuell natur, slik David Halperin har anklaget Boswell for å mene.<sup>9</sup> Også når det gjelder kjønnslivet vil ulike samfunn og ulike historiske perioder skape sine egne "rasjonaliteter", som vil virke inn på den enkeltes oppfatning av sin seksuelle natur og strukturere den i overensstemmelse med herskende lover og regler.<sup>10</sup> Vi må i analysen av dette sakskomplekset venne oss til å tenke komplementært: ikke enten/eller, men både/og. Dette synet har etter hvert heldigvis også slått gjennom i forskningen. Francis Mark Mondimore oppsummerer det slik:

Seksuell orientering ser ut til å følge for mange biologiske "regler" til at homoseksualitet bare skulle være en sosial "konstruksjon". Kritiske perioder, hormonelle utslag, forskjeller i hjernens struktur og funksjonssett er alt sammen indikasjoner på at seksuell orientering har en biologi. Men som Kinsey oppdaget, kan ikke enkeltindivider skilles i "bukker og får". Orientering mot det ene eller det andre eller mot begge kjønn kan forekomme i mange ulike forhold. Den enkeltes unike seksualitet frembringes i samvirke mellom unik livserfaring og unikt biologisk potensiale.<sup>11</sup>

Det andre omstridte spørsmålet Boswell berører, er spørsmålet om kirkens holdning til faste likekjønnede partnerskap. I bokens epilog kommer han selv eksplisitt inn på sammenhengen mellom sine egne historiske undersøkelser og dagens debatt. Her siteres en "kjent høytstående geistlig" som hevder at heteroseksuelle ekteskap i annen halvdel av det tyvende århundre er blitt en så lurvet institusjon at den neppe egner seg som modell for likekjønnede par.<sup>12</sup>

Dette er imidlertid et forholdsvis underordnet argument i dagens debatt om homofile partnerskap. Den virkelige konflikten står mellom de radikale homofobe som motarbeider enhver form for kirkelig aksept av homofile parforhold, homofile som ønsker å inngå varige partnerskap med kirkens velsignelse,

og homofile som bekjemper enhver form for varig partnerskap med eller uten kirkens velsignelse som en "borgerliggjørelse" av homokulturen og foræderi mot dens revolusjonære prinsipper.<sup>13</sup>

Det er klart at Boswells bok om likekjønnede parforhold ikke er noe direkte innlegg i denne debatten. Som han selv sier, er det ikke han som har laget den vielsesseremonien han publiserer i boken. Han bare "oppdaget den og følte det som sin plikt som historiker å gi andre del i den".<sup>14</sup> Likevel vil hans tese om at kirken i det førmoderne Europa hadde en egen vielsesseremoni for likekjønnede forhold være av stor interesse for dem som ønsker en slik seremoni for homofile par idag.

Har så Boswell klart å sannsynliggjøre sin tese om at den gresk-ortodokse kirkes *adelphopoiësis*-ritus er en kirkelig velsignelse av homofile parforhold? For jeg gir min egen respons på dette spørsmålet skal jeg forsøke å vise hvordan han argumenterer for sin tese i bokens åtte hovedkapitler.

De åtte hovedkapitlene i *The marriage of likeness* er omrammet av en innledning og en epilog. De tre første hovedkapitlene tar for seg temaer forbundet med ekteskap og homofile partnerskap i den førkristne gresk-romerske verden, mens de tre påfølgende kapitlene behandler de samme emneområdene innenfor den kristne verden. Det nest siste, syvende kapittel representerer et forsøk på å følge *adelphopoiësis*-ritens historiske utvikling i middelalderen, mens kapittel åtte skisserer ritens videre skjebne frem til utgivelsen av Goars *Euchologion* og antropologenes befatning med riten på 1800- og 1900-tallet.

Boswell begynner med å minne leserne om at ord som "kjærlighet" og "ekteskap" vekker helt andre assosiasjoner og forestillinger idag enn tilsvarende termer i antikken. For eksempel hadde grekerne tre ord som alle i visse sammenhenger kan oversettes med "kjærlighet": *erôs*, *agape*, og *philia*. Alle tre er fremdeles bevart i moderne europeiske språk, også i norsk. Men vår moderne bruk er ikke identisk med disse ordenes betydninger i antikken. Tvert imot, det skal et møysommelig arbeid til for å komme frem til deres betydningsvalører i førkristen tid. I kristen idéhistorie har *erôs* og *agape* til og med fått hver sine spesialbetydninger, takket være det skulle Anders Nygren i sin tid innførte mellom den platonske *eros*-tanken og den kristne *agape*-tanken.<sup>15</sup> Denne distinksjonen har vunnet stor utbredelse, selv om mange forskere idag avviser den som en dårlig konstruksjon.<sup>16</sup> Det tredje ordet, *philia*, forekommer i moderne norsk som substantiv i ordet *homofili* (av adjektivet *homos* "lik", "samme", og *philia* "kjærlighet", "vennskap"), som prefiks, f.eks. *filo*-log (elsker av kunnskap, lærdom), eller som suffiks, f.eks. *biblio-fil* (bokelsker).

Når det gjelder ekteskapsbegrepet, har Boswell har utvilsomt rett i at den romantiske forestillingen om å gifte seg av kjærlighet er et moderne fenomen. I førmoderne samfunn dreide ektepakten seg først og fremst om



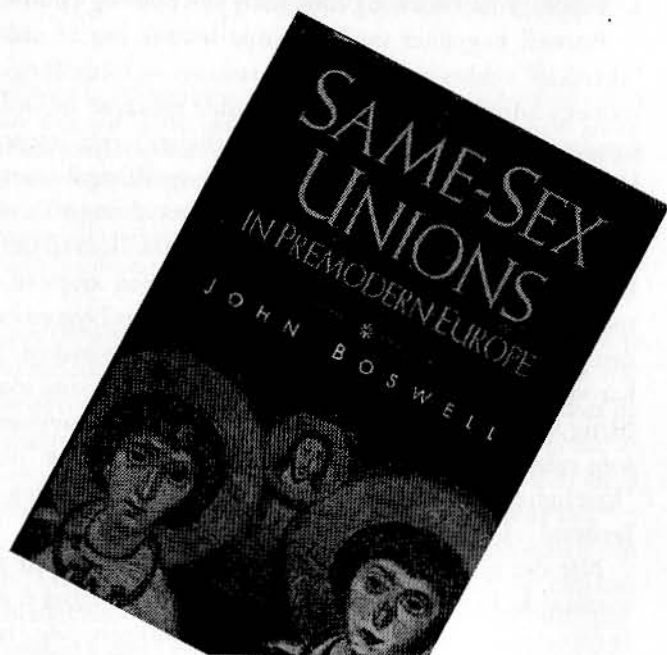
eiendomstransaksjoner og barneavl. Bare de færreste giftet seg av kjærlighet. Men som Boswell uttrykker det, mange ektepar i den førmoderne verden lærte med tiden å elske og holde av hverandre, i motsetning til vår tids europeiske kultur, hvor ekteskapet vanligvis begynner som en kjærlighetshistorie, fortsetter med barneavl, og altfor ofte ender med eiendomstransaksjoner i forbindelse med skilsmisse på et tidspunkt da kjærligheten enten er borte eller kun er der som et fjernt minne.

Enda vanskeligere blir det ifølge Boswell når vi kommer til spørsmålet om varige homofile forhold. For vi finner ikke uten videre greske eller latinske ekvivalenter for "partner" eller "lover", som i moderne engelsk er de vanligste termene for homofile i faste forhold.

Her er vi fremme ved det punkt hvor Boswell begynner å utvikle sin hovedtese. Han argumenterer nemlig for at man allerede i antikkens Hellas og Rom hadde institusjonalisert varige homofile parforhold mellom jevnbyrdige (mannlige) partnere.

Med denne oppfatningen stiller Boswell seg helt bevisst i opposisjon til de forskere — homofile og homofobe — som i senere år har villet begrense antikkens homoseksuelle parforhold til kortvarige pederastiske forbindelser mellom modne menn og yngre gutter.

Avgjørende for denne oppfatningens gjennomslagskraft var den engelske klassiskfilologen Kenneth Dovers omfattende studie av det greske materiale,



særlig hans analyser av vasemaleriets homoerotiske motiver.<sup>17</sup> Nylig har imidlertid den amerikanske litteraturforskeren David Halperin innrømmet at senere års fokusering på guttekjærligheten (*paidierastia* av *pais*, "gutt" og *erastia*, "begjær") må modifiseres. Halperin, en overbevist "konstruksjonist" i sitt syn på homoseksualitet, står i sine egne arbeider for en Foucault-inspirert oppfatning av at grekerne kun aksepterte homoerotiske forhold så lenge den voksne mannens, eller elskerens (*erastês*) seksuelle begjær rettet seg mot og ble tilfredsstillt i samvær med en yngre, passiv kjæreste (*erômenos*). Bare med en slik markert aldersforskjell kunne mannen bevare sin verdighet og maktposisjon. For så lenge den elskede var en halv voksen yngling hadde han ikke nådd samme status, men befant seg i forhold til voksne menn fremdeles i en underordnet stilling.<sup>18</sup>

Det som imidlertid har fått Halperin til å endre sine synspunkter, er en undersøkelse foretatt av Keith DeVries ved University of Pennsylvania. DeVries har blant annet trukket frem attiske vasemalerier som fremstiller gjensidig erotisk kontakt mellom voksne menn, scener som ifølge Halperin hittil er blitt oversett eller undervurdert i studiet av seksuell adferd i antikkens Hellas.<sup>19</sup>

Boswell, som også siterer DeVries, var aldri rede til å godta Dovers oppfatning. I sin siste bok kritiserer han den som en overflatisk tolkning av kildene. Fokuseringen på pederastien har, hevder han, resultert i et snedig, stilisert, men i siste instans misvisende syn på den greske homoseksualiteten. At man i det fjerde århundre før vår tidsregning yndet å fremstille homoseksuelle forhold som kortvarige møter mellom en elsker og hans guttekjæreste gjenspeiler det Boswell kaller en "kulturmyte". Men det er historikernes oppgave å komme bakenfor kulturfasadene.<sup>20</sup>

Boswell gjør et viktig trekk når han problematiserer den herskende oppfatningen av *erastês* og *erômenos* som klart definerte roller, den ene aktiv og dominerende, den andre passiv og underordnet, og i stedet tar for seg en type likekjønnet partnerskap som er blitt marginalisert i forskningen etter Foucault. Langvarige partnerskap hvor det ikke lenger kan være tale om noen *paidierastia* i dette ordets direkte betydning er også belagt i kildematerialet. Boswell refererer til Platons *Symposion*, hvor to av karakterene, Agathon og Pausanias, hadde et forhold som til og med Kenneth Dover kaller et "homoseksuelt ekteskap".<sup>21</sup> Ennvidere siterer han Aristoteles, som i *Politikken* uttrykker sin beundring for Philolaos, den store lovgiver i Theben, og Diokleses, en atlet fra Olympia. De levde sammen som elskere i felles husholdning livet igjennom og ordnet det slik at de etter sin død ble gravlagt ved siden av hverandre. Deres gravmæler var fremdeles en turistattraksjon i Theben på Aristoteles' tid. Det Boswell ikke nevner, selv om det kanskje er vel så viktig, er Aristoteles' omtale av slike forhold i *Den nikomakiske etikk*, hvor han i bok åtte analyserer vennskapet som sosial institusjon. Her diskuterer han en rekke vennsapsvarianter, blandt annet

også den form for vennskap som er basert på lystfølelse; elskerens følelse av lyst ved synet av sin elskede, den elskedes lyst ved følelsen av elskerens omsorg. Men "når den elskedes skjønnhet falmer, hender det også at vennskapet falmer, siden elskerens ikke lenger opplever noen lystfølelse ved synet av sin elskede, og den elskede ikke lenger kan nyte elskerens omsorg; *skjønt på den annen side mange forblir venner, hvis de som følge av sitt intime vennskap har kommet til å elske hverandres karakter, ettersom de er av samme karakter*" (VIII. 4. 1157a 7-12, min kursivering, JB).

Sitatet fra Aristoteles viser med full tydelighet hvor ensidig, ja, direkte misvisende den er, den forestillingen som har festnet seg i senere år om gresk homoseksualitet som eminent pederastisk, som en voksen manns maskuline maktutfoldelse i forhold til en halv voksen yngling som enda ikke var mannbar, og derfor sosialt sett befant seg på terskelen mellom kjønnene og kunne innta kvinnens underordnede, passive rolle, uten skade for sitt renommé, hvis bare forholdet opphørte i tide.<sup>22</sup>

I likhet med det greske ekteskapet, og her er det faktisk en fundamental likhet, kunne også homofile vennskapsforhold begynne som et seksuelt forhold mellom en eldre, aktiv, og en yngre, passiv partner. Men både innenfor ekteskapet og innenfor likekjønnede vennskap kunne den opprinnelige asymmetri, basert på dominans og underordning, utvikle seg til et forhold preget av likeverd og gjensidighet.

I sin fremstilling av homofile forhold i antikkens Hellas kan Boswell støtte seg på en omfattende forskning, selv om han stiller seg kritisk til noen av denne forskningens teorier. Noe lignende har han ikke når han kommer til spørsmålet om homofile parforhold i romertiden. Her er feltet langt mindre utforsket. Man kan derfor, ifølge Boswell, lett gjøre den feil at man stiller grekernes idealiserte guttekjærlighet i motsetning til den tøylesløse promiskuiteten man finner så ofte i romersk litteratur. Men i utgangspunktet mener han at mange homofile i Rom som i Hellas levde i varige parforhold som hverken var mer eller mindre eksklusive enn romernes heterofile forbindelser.

At han åpner dette avsnittet med å minne om Hadrian og Antinous forbauser ikke. Deres vennskap og Hadrians sorg over sin elskedes død er tross alt en av de best kjente og mest gripende homofile kjærlighetshistorier i antikken.

Det er heller ikke så rart at Boswell går over til å drøfte fremstillingen av homo- og heterofile par i Petronius Arbiters skjelmroman, *Satyrikon*, ettersom den også må forutsettes å være kjent for de fleste av dagens lesere. Romanens to hovedpersoner, en ung mann ved navn Encolpius og Giton, hans "gutt" (puer), kommer i løpet av handlingen ut for en rekke eventyr som hele tiden setter deres vennskap på prøve. Men siden romanen er en travesti, er det umulig å ta

dens virkelighetsfremstilling for god fisk. Det gjør da heller ikke Boswell. Det han er ut etter, er språklige formuleringer som peker ut mot romernes erotiske vokabular. For eksempel brukes det latinske ordet *frater* ("bror") verket igjennom i betydningen "fast homofil partner", og det tilsvarende ordet for "søster", *soror* brukes likeledes i erotisk betydning. At dette ikke er noen sær eller sjelden bruk av ordet bekrefte av nyere leksikografi, hvor *frater* og *soror* er registrert i betydningen "seksuell partner".

Det som derimot har forbauset anmelderne, er at Boswell i sin drøftning av institusjonaliserte homofile parforhold i antikkens Rom i så utstrakt grad trekker inn eksempler fra satirisk og polemisk litteratur. For Elisabeth Catelli blir det i prinsippet problematisk når Boswell leser tekster som Martials drepene satiriske *Epigrammer* som om de var en direkte gjengivelse av en historisk virkelighet, eller når han bruker de polemiske fremstillingene av Neros homoseksuelle utskielser hos Suetonius, Tacitus og Dido Cassius for å argumentere for at homofile forbindelser ble inngått i offentlige seremonier og som belegg siterer beretningen om Neros bryllup med en mann som het Sporus. Det Boswell her ikke synes å se, ifølge Castelli, er at romerske historikere bruker denne hendelsen som bevis på keiserens grenseløse perversitet.<sup>23</sup>

Men var virkelig historikeren Boswell så naiv at han ikke var klar over dette, at han som Castelli mener "Beveger seg ubekymret blant en mangfoldighet av antikke tekster – romaner, satire, filosofisk diskurs, historie og biografi – fremstillinger av den historiske virkelighet".<sup>24</sup>

En nøyere gjennomlesning av de respektive avsnittene i Boswells bok viser at det han er ute etter ikke er den historiske virkelighetsskildringen, men tekstenes *språkvirkelighet*. Med det mener jeg at Boswell forsøker å påvise at romerne hadde språklige midler til å uttrykke institusjonaliserte homofile forbindelser, og at han tolker bruken av dem i satirisk og parodisk litteratur som en indikasjon på at det også må ha funnes en seriøs, offisiell måte å bruke dem på. Men selv når Boswells intensjoner forstås på denne måten er hans metode likevel for enkel. For det første har han nesten ingen eksempler som ikke er hentet fra parodiske eller satiriske gener, og de han har er omstridt.

Et godt eksempel er hans påvisning av hvordan verbet *nubere* – det latinske ordet for å gi/gis til ekte (om bruden) er det ordet satirikerne bruker i sin latterliggjørelse av Nero og Elagabalus for å beskrive en mann i en typisk kvinnerolle, samtidig som ordet også brukes i Theodosius' Lovsamling: "Cum vir nubit [viro] in feminam viris porrecturam, quid cupiat, ubi sexus perdidit locum?" (Når en mann gifter seg med en mann lik en kvinne som vil by seg frem til menn, hva ønsker han hvor kjønn har mistet sin plass?).<sup>25</sup>

Vi kan altså ikke uten videre godta Boswell konklusjoner om at ekteskapet som borgerlig institusjon i Romerriket ikke var begrenset til heteroseksuelle



parforhold, men at også likekjønnede par *de jure* hadde rett til å inngå ekteskap og at homoseksuelle ekteskap var vanlige i romersk tid. Her må det eventuelt både fremskaffes mer materiale og analysemetodene må skjerpes.

Et annet problem som det nå kanskje er på tide å ta opp, er Boswells bruk av selve ekteskapsbegrepet. For selv om han gjør grundig rede for forskjellen mellom ekteskap i det førmoderne Europa og ekteskapet slik det oppfattes nyere tid, representerer hans utvidelse av ordet til også å omfatte likekjønnsforbindelser et brudd med gjeldende antropologiske definisjoner av begrepet. Så uklare og mangfoldige de enn måtte være, har man hittil begrenset begrepet til lovlige, samfunnsinstitusjonaliserte forbindelser mellom mann og kvinne. Den engelske antropologen Robert Needham har imidlertid påpekt at "ekteskap" er et "altmuligord, svært nemt å gripe til i alle mulige slags deskriptive setninger, men verre enn misvisende i sammenligninger og til ingen nytte i analyser".<sup>26</sup> Når antropologer synes å finne ekteskap i alle samfunn, er det, ifølge Dan Sperber, nettopp fordi at "ekteskap", "hva det enn ellers gjør, ikke betegner noen kulturgjenstand av en bestemt type." Og han fortsetter med å hevde at "ekteskap" "ble en teknisk term i antropologien da en antropolog — eller var det en historiker? — bestemte at et eller annet eksotisk eller fortidig begrep ble best gjengitt med det dagligdagse ordet 'ekteskap'. Fra da av begynte 'ekteskap' å svulme og miste sine konturer etter hvert som flere og flere ulike begreper ble tolket ved dets hjelp."<sup>27</sup>

Og vi kunne tilføye at Boswells tolkning av det fortidige begrepet *adelphopoiëa* føyer seg fint inn i denne prosessen. Men før vi tar dette punktet opp til endelig vurdering, skal vi se på hans fremstilling av ekteskap og homofile forhold i middelalderen.

Boswell gjennomgår i dette kapitlet, det nest siste, mye som sikkert er nytt for mange av hans lesere, selv om det er velkjent innen forskningen. Det er ingen selvfølge for legfolk at ekteskapet i mange århundrer etter kristendomens innføring fortsatte å være en rent borgerlig institusjon; at kirken først på 1100-tallet hadde fått kontroll over ekteskapet og gjort det til et sakrament, selv om det også tidligere hadde vært mulig å be om kirkens velsignelse eller få stadfestet ekteskapet med en egen kirkelig seremoni.

I de foregående århundrene var homofile partnerskap, ifølge Boswell, ikke noe problem for kirken. Tvert imot, mener han, glorifiserte kirken slike partnerskap i sine kanoniserte beretninger om vennepar – kvinnelige og mannlige – som i kjærlighet til hverandre og til Kristus led martyrdøden for sin kristne tros skyld.

Et slikt vennepar var soldathelgenene Sergios og Vakkhos, som levde på slutten av det tredje eller i begynnelsen av det fjerde århundre. Boswell gjennomgår i detalj historien om deres samliv, inntil det ender med martyrdøden for dem

begge. Han er særlig opptatt av måten forholdet mellom de to vennene er fremstilt på rent språklig, f.eks. i følgende passasje: "Being as one in their love for Christ, they were also undivided from each other in the army of the world, united [*sundesmoumenoi*] not in the way of nature, but in the manner of faith, always singing and saying, 'Behold, how good and how pleasant it is for brothers [*adelfous*] to abide in oneness.'" (Boswells oversettelse).<sup>28</sup>

Boswell hevder at *sundesmoumenoi*, "forenet" i denne passasjen er et ord som i likhet med substantivet *sundesmos*, "forening, bånd" primært brukes om intime forbindelser som spenner fra forbindelsen mellom Treenighetens guddommelige hypostaser til forbindelsen mellom to personer i ekteskapet. Han tolker dermed passasjen ovenfor som en språklig indikasjon på at forholdet mellom Sergios og Vakkhos var et forhold av denne typen. Og han finner støtte for sin tolkning i andre passasjer, f.eks. den hvor Sergios omtales som Vakkhos' "søte venn og elsker" (*ho glukus hetairos kai erastês*).

I riten for inngåelse av brorskap spiller helgenparet Sergios og Vakkhos en forbilledlig rolle. Deres vennskap og trofasthet inntil døden, såvel som deres gjenforening i Guds rike, ble et eksempel til etterfølgelse for andre som med kirkens velsignelse sluttet lignende vennskapsbånd. Det er derfor ikke til å undres over at de inntar en så sentral plass i Boswells fremstilling. Han ser en direkte sammenheng mellom soldathelgenene og den kult av det maskuline og av maskuline parforhold som kommer til uttrykk i historiene om deres liv og i den seremoni for inngåelse av brorskap som danner selve kjernen i hans undersøkelse.



John Boswell

Det er i et gresk håndskrift fra Italia, antageligvis skrevet på 700-tallet, Boswell finner den tidligste teksten til denne seremonien. Her er den kombinert med tre seremonier for heteroseksuell forening: en for forlovelse og to for inngåelse av ekteskap. Seremonien for foreningen av to menn kalles her "Bønn for inngåelse av brorskap" (*evkhê eis adelphopoiêsin*). Boswell hevder imidlertid at en direkte oversettelse av *adelphopoiêsis* er misvisende og foretrekker på bakgrunn av sine egne argumenter å tale om en "seremoni for likekjønnet forening" (ceremony for same-sex union), idet han ser den som en homoseksuell ekvivalent til de tre andre, heteroseksuelle seremoniene.

Det er ikke tvil om at brorskapsseremonien etter hvert som den utviklet seg på mange måter kan minne om et heteroseksuelt velsesrituale. De to som skal inngå brorskapspakten, står foran et alter hvor det ligger et kors og en evangeliebok; de legger hånden på evangeliet og får hvert sitt brennende lys å holde, griper hverandres høyre hånd, mottar prestens velsignelse og nattverden, holder fest for familie og venner etterpå...

Er slike sammenfall tilstrekkelig til å kalle *adelphopoiêsis*-seremonien for et ekteskapsrituale for personer av samme kjønn? Boswell stiller selv spørsmålet og kommer etter en del om og men frem til at det ikke dreier seg om noe som kan sammenlignes med våre dagers "gay marriage". Seremonien var heller ikke ifølge Boswell noen trussel mot, eller erstatning for, heteroseksuelle ekteskap.<sup>29</sup>

Men hvorfor da insistere på å kalle seremonien for en "same-sex union" (*union* kan på engelsk bety ekteskap)? Boswell klarer i løpet av boken ikke så vidt jeg kan se å gi noe skikkelig svar på dette spørsmålet. Tvert imot er det mye i hans egen argumentasjon som tyder på at han her er på avveier. Bare en slik ting at gifte menn inngikk brorskap med hverandre viser at dette må være noe annet enn ekteskap. Så hvorfor tildekke denne forskjellen i stedet for å finne frem til hva forskjellen egentlig består i?

Halvor Moxnes uttrykker i sin anmeldelse av Boswells bok en lignende skepsis overfor denne sammenligningen av brorskapsforhold og ekteskap. "Jeg lurer på – sier Moxnes – om ikke det spesielle ved dem, som gjør dem vanskelig å forstå for oss, er at de er uttrykk for en kultur som gjorde *vennskapet* til en *institusjon*. I vår kultur er vennskap følelser og fellesskap, men ikke omgitt av *ritualer, ordninger, felleseie og gjensidig testamente*."<sup>30</sup>

Jeg er enig med Moxnes. Boswells analyse av brorskapsriten fører galt av sted fordi han ikke tar tilstrekkelig hensyn til vennskapet *som institusjon* i det førmoderne Europa.<sup>31</sup> Dette er desto mer forbausende siden vennskapet eksplisitt nevnes i Boswells materiale som motiv for inngåelse av brorskap, f. eks. i den tidligrussiske 1100-talls fortellingen om Sergij og Ivan.<sup>32</sup>

Denne fortellingen er interessant også fra en annen synsvinkel, fordi den tematiserer et av de problemer forbundet med ritene som førte til at den senere

ble forbudt også for legfolk, etter at den først var blitt forbudt for munkene. Fortellingen handler nemlig om hvordan Sergij ved sin venns død får i oppdrag å ta vare på den arv som en gang skal tilfalle vennens sønn, og hvordan han forsøker å lure til seg arven, men angre og tilstår sannheten når Ivans sønn får ham til å sverge foran Gudsmodersikonen i den kirken "hvor du tok brorskap med min far". Slik må vi oversette den tidligrussiske teksten, selv om Boswell har "where you entered into union with my father".<sup>33</sup>

Omkring århundreskiftet ble det i Russland publisert en rekke arbeider om brorskapsriten som særlig tok for seg spørsmålet om hvorfor den på 1600-tallet etter hvert ble forbudt. Det viser seg at geistlighetens argumentasjon for å forby ritene hele tiden går på arverettslige spørsmål og på fostbrødrenes juridiske posisjon i forhold til den storfamilien de opptas i gjennom kirkevielsen. Det er i denne sammenheng aldri tale om ritens eventuelle seksuelle implikasjoner som en grunn til å forby den.<sup>34</sup>

Men det er i det materiale Boswell legger frem tegn som tyder på at brorskapspakten også kunne ha seksuelle implikasjoner. Særlig signifikant er den kjente passasjen hos Montaigne hvor han beskriver en kirkelig velsesseremoni for inngåelse av brorskap i Roma i 1578: "to menn giftet seg med hverandre under messen, med de samme seremonier som vi bruker for våre ekteskap, mottok kommunionen sammen, brukte de samme bryllupsskriftstedene, hvorpå de sov og spiste sammen". Det hører imidlertid med til historien at det dreide seg om flere par av portugisiske og spanske menn, og at de som ble grepet ble brent på bålet av styresmaktene 2 august 1578.<sup>35</sup>

Innenfor tysk etnografisk forskning begynte man på slutten av 1800- og begynnelsen av 1900-tallet for alvor å interessere seg for *adelphopoiêsis*-ritens homoseksuelle aspekt. Lokale informanter levnet ingen tvil om at det dreide seg om *amor masculus*, for å sitere P. Nücke, hvis arbeid, "Über Homosexualität in Albanien" er et av dem Boswell refererer.<sup>36</sup>

Men selv om flere av disse forskerne i likhet med Montaigne påpeker likheten med kirkens ektevielsesrituale, er det hele tiden tale om *Wahlbrüderschaft*, *Brüderschaftsbündnisse* og tilsvarende termer. Det er derfor vanskelig å følge Boswell når han insisterer på at *adelphopoiêsis*-riten er prinsipielt forskjellig fra de ulike typer for rituelle fostbrorskap som man fra gammelt av har hatt omkring i Europa, og at det er mer nærliggende å se den som en likekjønnet variant av ekteskapet. Slik jeg ser det, er det ene like misvisende som det andre. Skal vi finne frem til det spesifikke ved *adelphopoiêsis*, må vi la være å tolke det som en variant av andre, nærliggende ritualer og seremonier, hvor stor familielikheten enn måtte synes å være. I stedet må vi se ritene som en vennskapspakt *sui generis*, hvor, som vi allerede har vært inne på, to personer av samme kjønn bringes sammen i et rituelt brorskap.



Gjennom kirkevielsen opphører vennskapet å være en ren privatsak og stadfestes innenfor menigheten ved en offentlig liturgisk handling som "a distinct kind of loving", for å sitere Aelred Squires fine formulering.<sup>37</sup> Dermed får vennskapspakten en aktuell betydning i dag, når vi har fått en lov som gjør det mulig for likekjønnede par å stadfeste sitt vennskap gjennom å inngå partnerskap. *Adelphopoïsis*-seremonien kunne idag fungere som det kirkelige motstykke til den borgerlige partnerskapsvielsen, på samme måte som vi i vårt samfunn forlenget har en kirkelig og en borgerlig variant av ektevielsen. For mange kristne homofile ville en slik helliggjørelse av deres vennsforhold styrke dem i kjærligheten til hverandre og gjøre den forpliktende overfor Gud og mennesker. Før det kan skje, må imidlertid kirken forstå at den ikke kan fortsette sin fordømmelse av homofile når den på så å si alle andre områder av kjønnslivet forlenget har oppgitt de tidligkristne fedres asketiske avholdenhetsidealer og ekstreme nedvurdering av kjærlighetens fysiske uttrykksformer.<sup>38</sup> I mellomtiden kan vi fortsette Boswells arbeid med å forberede kirken på det kommende, idet vi avslutter vår omtale av hans bok med en oversettelse til norsk av den gamle kristne brorskapsriten.<sup>39</sup>

#### Officium for inngåelse av brorskap

De to stilles foran alteret og presten sier følgende bønner: I. I fred ber vi til Herren. II. Om den himmelske fred ber vi til Herren. III. Om hele verdens fred ber vi til Herren. IV. For de to som forenes for å leve sammen i kjærlighet ber vi til Herren. V. For de to Guds tjenere som her står — han nevner deres navn — og for deres forening i Kristus, ber vi til Herren. VI. For at Herren vår Gud vil forene dem i fullkommen kjærlighet og uadskillelig levnet, ber vi til Herren. VII. Om at de må få innsikt og ekte kjærlighet, ber vi til Herren. VIII. Om vår Herre Jesu Kristi dyrebare legemes og blods forhåndsviede gave, at de i renhet må bli delaktige i den og holde sitt broderskap fritt for hat, ber vi til Herren. IX. Om at de og vi må få alt det vi ber om for vår frelses skyld, ber vi til Herren. X. Om at de og vi må fris fra all sorg, sinne, fare og nød. XI. Beskytt, frels etc. XII. Allerhelligste, rene etc.

#### Den første bønn for inngåelse av brorskap

Herre vår Gud som har gitt oss det som vi ber om for vår frelses skyld, og som har befalt oss å elske hverandre og gjensidig forlate hverandres overtredelser, du, Herre, vår velgjører, som elsker menneskene, velsign disse dine to tjenere, som har fått hverandre kjær med en åndelig kjærlighet og er kommet til din hellige kirke for å motta din visdom og velsignelse, gi dem en plettfri tro, en oppriktig kjærlighet, og likesom du har gitt dine hellige disipler og apostler din fred og din kjærlighet, gi også disse to det, Kristus vår Gud, idet du gir dem alt det de ber om for frelsen og det evige liv.

Med høy stemme: For du er sannhetens lys og det evige liv, og til deg sender vi vår lovsang og vår lovprisning, til Faderen, Sønnen og Helligånden.

Og deretter sier diakonen: La oss høre det hellige Evangeliums visdom.

Presten fremsier fra Johannesevangeliet: "På den tid løftet Jesus øynene mot sine

disipler". Slutt. "Og jeg i dem". Finn den syvende søndag etter påske.

Og når presten har lest ferdig fra Evangeliet, sier diakonen sitt.

Presten forretter følgende bønn foran alteret:

Herre, allmektige Gud, du som har skapt mennesket i ditt bilde og i din lignelse og gitt det evig liv, du som har villet at dine hellige og herlige apostler Peter og Paulus, Filipp og Bartholomeus skal være brødre, ikke ved slektskapsbånd, men ved tro og åndelig kjærlighet, du som har gjort dine to hellige martyrer, Sergios og Vakkhos, verdige til å være brødre, velsign også dine to tjenere her, denne og denne, forbunder ikke ved sin fødsel, men ved tro og kjærlighet. Gi at de må elske hverandre og at de må være fri for hat og fristelser i alle sine livs dager, ved din Helligåndes kraft og bønnene til den Hellige Guds Moder og alle de hellige som har vært deg til behag til alle tider.

Med høy røst: Ti ditt er riket, makten og æren, Faderens, Sønnens og Helligåndens.

Og presten sier med høy stemme: Fred med alle.

Diakonen: La oss elske hverandre.

Og deretter kysser presten begge brødrene og de kysser hverandre og diakonen sier: La oss bøye våre hoder for Herren.

Og presten sier følgende bønn med lav stemme:

Herre, vår Gud, du kjærlighetens fullbyrder, fredens voldgiftsmann og alles frelser. Gi oss din kjærlighet, lovens fullbyrdelse. Gi oss å forstå alt som er i overensstemmelse med Jesus Kristus, den enbårne Guds Sønn og vår Gud, og gi oss å ta imot hverandre i kjærlighet, slik din eneste Sønn har tatt imot oss. Gi oss i kjærlighet å tjene hverandre gjensidig og fullbyrde din Kristi lov med all vår iver.

Med høy røst: Ti din er æren og makten, Faderens og Sønnens etc.

Deretter sier presten med løftede armer: Og gi oss, Herre, med iver.

Menigheten: Vår Far, til siste slutt.

Med høy stemme: For ditt er riket, makten etc.

Og deretter sier han: La oss vende oss mot det allerhelligste.

Presten løfter kalken og sier: La oss vende oss mot det forhåndsviede allerhelligste.

Menigheten: Du alene er Hellig, du alene er Herre, Jesus Kristus.

Og han gir dem begge kommunionen. Og etter kommunionen tar presten den eldstes hånden og han tar i sin tur sin brors hånd, og han fører dem til festmåltidet, idet han synger på den åttende tonen etter David:

Herre, før meg til din sannhet.

Herre, Herre, sku ned fra din himmel og se til din vingård som din høyre hånd har plantet.

Vers: O hyrde Israel, lytt, du som fører lik et får.

Vers: Hvor alt er godt og vakkert.

Og likeledes skal hele denne salmen synges, vers for vers helt til følgende vers kommer igjen som refreng til slutt:

Herre, Herre, sku ned fra din himmel.

Deretter fremføres martyrtropariet etter tonen og til slutt doksologien og tropariet til Guds Moder.

#### Noter

1. Boswell, John: *The marriage of likeness: Same-sex unions in pre-modern Europe*, London: HarperCollins, 1995, 412 s. I det følgende kommer jeg til å referere til denne utgaven som Boswell, 1995. [Boken var året for utkommet i Statene, men da under titelen *Same-sex unions in pre-modern Europe*, New York 1994].

2. "The John Boswell Page" (<http://pwh.evansville.edu/index-bos.html>).
3. Boswell, John: *Christianity, social tolerance, and homosexuality: Gay people in western Europe from the beginning of the Christian era to the fourteenth century*, London 1980.
4. Boswell, 1995, s 334-5.
5. Goar, Jacob: *Euchologion graecum*. Lutetiae Parisorum 1647, 898-900, *akolouthia eis adelfopofésin*. I
6. Se f.eks. henvisningene til forskningen på slutten av 1800-tallet i Florenskij, Pavel : *Stolp i utverzjdenie istiny*, Moskva 1914, s 788 f.
7. Boswell, 1995, s IX.
8. Boswell, 1995, s 271. Jeg har overtatt termen "rituelt slektskap" fra Anne Hambro Alnæs, som bruker den i sine sosialantropologiske arbeider.
9. Halperin, David M.: "Sex before sexuality: pederasty, politics, and power in classical Athens" i Duberman, Martin; Vicinius, Martha og Chauncy, George jr. red.: *Hidden from history: Reclaiming the gay and lesbian past*, London 1991, ss 37-53.
10. Boswell, John: "Revolutions, universals, and sexual categories", Duberman, Vicinius og Chauncy, jr. red.: *Hidden from history*, ibib. s 17-36.
11. Mondimore, Francis Mark : *A natural history of homosexuality*, London 1996, s 157.
12. Boswell, 1995, s 281
13. Ang. denne debatten, se særlig Sullivan, Andrew: *Virtually normal*, London 1996, og Sullivan, Andrew, red.: *Same-sex marriage: Pro and con: a reader*, New York 1997.
14. Boswell, 1995, s 281.
15. Nygren, Anders : *Den kristna kärlekstanken genom tiderna: Eros och Agape*, Stockholm 1936-38.
16. Se spesielt Osborne, Catherine: *Eros unveiled: Plato and the God of love*, Oxford 1994.
17. Dover, Kenneth: *Greek homosexuality*, London 1978.
18. Halperin, David M.: *One hundred years of homosexuality and other essays on Greek love*, London 1990, spes. s 47.
19. Halperin, 1990, s 255. Arbeidet til DeVries refereres til som *Homosexuality and the Athenian democracy*, men er visstnok ennå ikke publisert.
20. Boswell, 1995, s 56 f.
21. Boswell, 1995, s 60, n.28.
22. Dette er det syn som utvikles hos Halperin, men til og med hos ham med forbehold og modifikasjoner. Se Halperin 1990, s 47.
23. Castelli, Elizabeth A.: "Will it be a church same-sex union" *GLQ: A journal of gay & lesbian studies* 1996: 2-3, ss 289-299.
24. Castelli, 1996, s 292.
25. "When a man marries [a man] as if he were a woman, what can he be seeking, where gender has lost its place?" Boswell, 1995, s 85 f. For tekst og oversettelse, se n.161, 162 og 163.
26. Sitert hos Sperber, Dan: *Explaining culture: A naturalistic approach*, Oxford 1996, s 19.
27. Sperber, 1996, s 20.
28. Boswell, 1995, s 147 f.
29. Boswell, 1995, s 191.
30. Moxnes, Halvor: "Kirkelig 'partnerskap' i middelalderen?", *Blick* 1994: 9, s 34.
31. Om vennskapet som institusjon i det førmoderne Europa finnes det etter hvert en betydelig litteratur. Jeg skal i denne sammenhengen begrense meg til to verker som jeg selv har hatt stor glede av, Konstan, David: *Friendship in the classical world*, Cambridge 1997, og McGuire, Brian Patrick: *Friendship and community: The monastic experience 350-1250*, Kalamazoo (Michig.) 1988.
32. Boswell, 1995, s 250.
33. Boswell, 1995, s 251.
34. Russiskkyndige kan finne henvisningene til disse arbeidene i Florenskij 1914, s 788, n.808.
35. Montaigne sitert hos Boswell, som diskuterer hendelsen i Boswell, 1995, s 264 f og nn. 14-18.
36. Boswell 1995, s 269.
37. Squire, Aelred 1989, "Friendship and community: A review article" *Cistercian Studies*, 1989:2, ss 160-179, 160. Artikkelen er en utvidet anmeldelse av B. P. McGuires bok i n. 31. Kjent for sitt mangeårige virke som katolsk sogneprest på Lillehammer, døde Father Aelred i sommer [1997] som kamaldulenser munk ved Immaculate Heart Hermitage, Big Sur, California. Ære være hans minne.

38. Det er i denne forbindelse verd å sitere følgende passasje fra Pollestad, Kjell Arild: *Parabol: Dagbok 1994 - 1996*, Oslo 1996, s 91: "Kristus sier ikke et ord om homoseksualitet i evangeliene, mens han derimot uttrykkelig karakteriserer fraskiltes gjengifte som hor. Et stort antall prester i statskirken er både skilt og gjengift, uten at det later til å anfekte hverken dem selv eller deres biskoper og prestekolleger. Man forlanger med andre ord at de homoseksuelle skal leve etter Moseloven, mens prester ikke engang behøver å lever etter Evangeliet." (91)
39. Oversettelsen er basert på den kirkeslaviske teksten slik den finnes i *Euchologium sinaiticum. Texte slave avec sources greques et traduction française* par Jean Fræk, Turnhout / Belgique, 1974, ss 658-668.

Jostein Børtnes er professor i russisk litteratur ved Universitetet i Bergen, og har blant annet publisert bøkene *Visions of Glory: Studies in Eearly Russian hagiography* (1988) og *Polyfoni og karneval* (1993). Han arbeider nå med en bok om Mikhail Bakhtin, og har i det siste begynt å studere vennskapsretorikk og likekjønnet kjærlighet i tidligkristen hagiografi.

### On same-sex unions and John Boswell's last book

The central problem of John Boswell's last book is his attempt to define the concluding of ritual brotherhood, of adelphopofésis as a same-sex marriage rite. Boswell himself concludes his argument by saying that the ceremony of ritual brotherhood cannot be compared to a "gay marriage", and neither did the ceremony represent a threat to, or a substitute for, heterosexual marriages. He remains vague, however, when it comes to defining the brotherhood ceremony in positive terms. The main reason for this is, in my view, the fact that he underrates the significance of friendship as a social institution, in particular, in pre-modern Eastern Europe.